

BAKİ ŞƏHƏRİNİN ORNİTOFAUNASINDA YENİ SİNANTROP NÖV: YAXALIQLI TUTUQUŞU (*PSITTACULA KRAMERİ* SCOPOLİ, 1769)

ƏHMƏDLİ L., KƏRİMOV T.

AMEA Zoologiya İnstitutu

leyla.axmedli97@mail.ru, tahirornit@mail.ru

Abstract: The article analyzes and interprets the role of the ecological, ethological and anthropogenic factors that ensure the settlement and synanthropy of the Crameri parrot in Baku. The collected materials on the structure, territorial distribution of the populations, contact with the biotopes, morphological features are presented. The feeding, overnight stay, breeding sites, daily activity and limiting factors were recorded.

Keywords: *Psittacula krameri*, ecological, ethological and anthropogenic factors.

Azərbaycan ərazisində əvəllər məskunlaşmayan və digər regionlardan (Şimali Qafqaz, İran, Afrika) gələrək yaşayış məntəqələrində, o cümlədən, Bakı şəhərinin antropogen landşaftlarında məskunlaşıb sinantroplaşan yeni quş növləri (Yaxalıqlı tutuquşu–*Psittacula krameri*, Yaxalıqlı qurqur-*Streptopelia decaocto*, Şərq qur-quru-*Streptopelia orientalis*- *Streptopelia senegalensis* və b.) hələ XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq qeydə alınmışlar.

Bu növ beynəlxalq Bonn-Bern, CİTES konvensiyalarının əlavələrinə daxil edilmişdir [1]. Son dövrlərdə Bakı şəhərində yeni yaşıllıqların yaradılması, genişləndirilməsi və floristik tərkibinin zənginləşdirilməsi nəticəsində dendrofil quş növləri üçün əlverişli yaşayış biotopları yaranmışdır. Bunların nəticəsində şəhərin quş faunasının tərkibinə daxil olan yeni növlərin sayları artmış və onların populyasiyaları yeni əlverişli biotoplarda məskunlaşaraq sinantrop növlər olmuşlar. Yəni, yeni antropogen mühit quş həyatının müxtəlif aspektlərinə təsir edərək, dəyişən şəraitə uyğunlaşmalarına səbəb olmuşdur. Bu reaksiyalar uyğunlaşmaların ortaya çıxması üçün ilkin adaptasiyalar əsasında inkişaf edir. Məhz həmin ilkin uyğunlaşma reaksiyalarına malik olan bu növlər və populyasiyalar şəhər həyatına uyğunlaşırlar.

Şəkil 1. tutuquşu cütü

Müəyyən edilmişdir ki, şəhər landşaftlarına əsasən geniş ekoloji plastikliyə, adaptasiya potensialına malik növlər uyğunlaşıb məskunlaşır və sinantrop növ olur. Belə quşlardan biri də Tutuquşular dəstəsinin (*Psittaciformes* Wagler, 1830), Tutuquşular fəsiləsinə (*Psittacidae* Illiger, 1811) mənsub olan Yaxalıqlı tutuquşu (*Psittacula krameri*) növüdür (Şək. 1).

Bu növü İtaliyalı ornitoloq Skopoli alman təbiətşünası Vilhelm Kramerinin xatirəsinə hörmət əlaməti olaraq Kramereri adlandırmışdır. Bakı şəhərinin bulvar və parklarındakı hündür ağaclarla 5-10 fərddən ibarət dəstələrlə məskunlaşan bu quşlar səs-küyləri və əlvan rəngləri ilə həm uçarkən, həm də ağaclarla toplaşarkən insanların diqqətini cəlb edirlər. Lələk örtüyü parlaq yaşıl və ya yaşıl-sarı, uzun quyruq lələkləri parlaq mavi, dimdiyi qırmızı, ayaqları bozumtul-narıncı rənglərindədir. Seleksiyaçıları tərəfindən ağ, mavi, sarı rəngli formaları yaradılmışdır. Kütləsi 120-140 qram olan quşun quyruq lələkləri ilə birlikdə uzunluğu 40-50 sm-dir. Qanad uzunluğu 16-20 sm-dir. Şəkildən göründüyü kimi, erkək quşun boynundan başın arxasınadək uzanan qara rəngli halqa formasında xətt keçir. Erkekəmə olan bu halqa diş fərddə olmur. Yüksək hündürlükdə və sürətlə uçar. Hərəkətli quş olsa da, məskunlaşdığı rayondan uzaq məsafələrə uçmurlar.

Müşahidələr zamanı bu quşların dəstə və qrup halında yemlənmək, istirahət etmək, gecələmək, su içmək və yuvalamaq üçün Bakının Ə.Vahid, filarmoniya, “Qubernator”, Botanika və Ə.Sabir, Zabıtlar parkları, Dənizkənarı bulvar, Yasamal qəbiristanlığı və digər sahələrdəki dendrofil biotoplarından istifadə etdikləri qeydə alınmışdır. Həmin sahələrdə aparılan monitoring zamanı bu növün sutkalıq fəallığı da müəyyən edilmişdir. Belə ki, quşlar dəstə şəklində günorta saatlarındakı

yem axtarır (yemlərini tropik və şam ağaclarının meyvələri, toxumları, cücəriləri təşkil edir), sonra su içmək məqsədilə su mənbələrinə (şəhəratrafi kiçik göllər) uçur və yenidən qayıdaraq məskunlaşdıqları biotopdakı ağaclara qonub bir neçə saat dincəliirlər. Bundan sonra yenidən yem axtarır, axşam gecələmək üçün daimi yaşadıkları biotoplara uçurlar.

Bu növün Afrika və Asiyadakı yaşayış yerləri (əsasən meşələr) Bakıdakı yaşayış yerlərindən fərqlənsə də, insanla yaxınlıqdan qorxmaması, yem, yuvalama sahəsində yem rəqibinin olmaması, düşmənin azlığı (yalnız ala qarğadır) koloniya halında yuvalama, bulvar və parklarda tropik və şam ağaclarının çoxluğu, mülayim iqlim şəraiti bu quşların paytaxtın dendrofil landşaftlarında yayılmasına imkan yaratmışdır. Bakı şəhərində yeganə düşməni ala qarğadır. Belə ki, ala qarğa tutuquşunun nəsil verdiyi dövrdə (koloniya halında divar yarıqlarında, ağac koğuşlarındakı yuvaya 3-5 yumurta qoyub 3 həftə kürt yatır, 2-3 həftə balaları yuvada bəsləyirlər) yumurtalarını, ətcə balalarını yeməklə az sayda olsa da ziyan vururlar.

Qeyd edək ki, dünyadakı 9 minədək quş növünün 13 faizi koloniya halında yuvalayır. Koloniya halında yuvalama, sporadik (yuvalar biri-birindən aralı məsafədə yerləşir) yuvalama ilə müqayisədə növ üçün daha əlverişli şərait yaradır. Belə ki, koloniyada yaşlı quşların çoxluğu səs-küylə yuvadakı yumurtanı, balanı, özünü düşməndən qorumağa, cütdəki tələf olan fərdi digəri ilə əvəz etməyə, sinxron yuvalamağa, balaların yuvanı eyni vaxtda tərk edib qrup və dəstədə birləşməyə, yem mənbəyini asanlıqla aşkar edib birlikdə yemlənməyə imkan verir. Ancaq yaşayış yerində trofik şərait pisləşdikdə (yəni, yem ehtiyatı azaldıqda və ya onu əldə etmək imkanı məhdudlaşdıqda) və populyasiyada sıxlıq artdıqda populyasiyada dispersiya başlayır, yəni, cütlərin müəyyən hissəsi qrup halında əlverişli trofik və yuvalama şəraitinə malik yeni bitoplastlarda məskunlaşırlar. Bakı şəhərində bu növün dispersiyası ancaq şəhərin sərhədləri daxilində müşahidə olunur. Aparılmış müşahidələr bu növün Bakı şəhəri həddlərində sayının 2003-cü ildə 21, 2004-cü ildə 36, 2005-ci ildə 28, 2006-cı ildə 27, 2007-ci ildə 32 fərd, cəmi 144 fərd olduğunu göstərmişdir [2]. Göründüyü kimi, 5 il ərzində bu növün Bakı şəhərində sayı 34,8 % artmışdır. Bu günədək Bakı şəhərindən kənardakı digər yaşayış məntəqələrində qeydə alınmamışdır.

Bu növün nəsil verdiyi, qışladığı təbii arealı Afrikanın ekvatorial ərazilərində və Hindistan yarımadasında yerləşir. Ancaq ekoloji baxımdan plastikliyi (növün mühitin dəyişkən şəraitinə dözümlülüyü, tolerantlığı) bu növün digər ərazilərdə yayılmasına imkan vermişdir. Bu iki yolla: qanunsuz gətirilən fərdlərin gömrük tərəfindən sahibindən alınıb təbiətə buraxılması və təbii arealındakı vəhşi fərdlərinin yeni ərazilərə yayılması yolu ilə olmuşdur. Ötən əsrin ikinci yarısından Yunanıstanın, Belçikanın, Hollandiyanın, Böyük Britaniyanın, İspaniyanın, Almanıyanın parklarında, seyrək meşələrində yuvalayırlar. Hazırda bu tutuquşunun yayılma dalğası Yaxın Şərq ölkələrini də əhatə etmiş və İsrail, İran ərazisində və Ərəbistan yarımadasında sporadik halda yayılmışdır. Türkiyə ərazisində dəstə halında uçuşları qeydə alınmışdır [3].

1996-cı ildə ilk dəfə Daşkənd şəhərində, 2007-ci ildə isə Qazaxıstanın Alatau dağında d.s.-dən 2600 metr hündürlükdə qeydə alınmışdır [4]. Qeyd edilənlər bu növün ekoloji cəhətdən plastikliyini bir daha təsdiq etməklə yanaşı, onun müxtəlif coğrafi regionlara sürətlə yayılaraq arealının genişləndiyini göstərir.

Azərbaycanda bu növün yalnız Bakı şəhərində məskunlaşmasını şərtləndirən ekoloji və antropogen amillər barədə planlı və davamlı şəkildə tədqiqat işləri aparılmamış, yalnız qısamüddətli müşahidələr aparılmış və fragmentar xarakterli məlumatlar verilmişdir. Buna görə də növün Bakı şəhərində yayılma arealının, biotoplarla trofik əlaqələrinin, yem rasionlarının spektrinin, yuvalama şəraitlərinin, nəsilvermə potensiallarının, populyasiya sıxlığının, limit amillərinin öyrənilməsi və antropogen mühitdə səmərəli mühafizələri kimi məsələlər öz həllini gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Беме Р.Л. и др. Пути приспособления птиц к условиям обитания г. Москве // Итицы и урбанизированный ландшафт. Каунас, 1984. с. 26-27.
2. Мамедова С.И., Исмаилова С.М., Камарли Р.А. К экологии Ожерелового паука в городе Баку (Мамедова С.И., Исмаилова С.М., Камарли Р.А.) / Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin

Әсәрләрі, 1 cild, Baki, Elm, 2008, s. 700-702.

3. Митропольский М.Г. Попугай Крамери и новый вид фауны птиц Узбекистана. Русский орнитологический журнал. 2008, том 17, экспресс выпуск 454, с. 1084-1086.
4. Джаиыспаев А.Д. Встреча ожерелового попугая Крамера в субвысокогорьях Заплайского Алатау. Каз. Ориит. Бюлл. с. 179.